

DARBAS, KAIP VIENA PAGRINDINIŲ TĖVO IR VYRO SANTYKŲ SU VISUOMENE BEI ŠEIMA KEIČIANČIŲ SĄLYGŲ. MOTERS VAIDMUO ĮSILIEJUS Į DARBO RINKĄ

Andrius Vaitkevičius

Klaipėdos universitetas

Anotacija

Ultramodernistinėje visuomenėje gyvenantis vyras vis dažniau kelia savosios egzistencijos prasmės klausimą, kuris glaudžiai susijęs su savojo identiteto suradimu ir savosios vietos šeimoje bei visuomenėje suvokimu. Šiame procese reikšmingą vietą užima vyro savirealizacijos darbo rinkoje klausimas ir tai, kaip moteris įsilieja į darbo rinką. Šių dviejų veikėjų – vyro ir moters – santykis bei jo koreliacija ir yra tai, kas lemia vyro bei tėvo tapatumo krizę. Darbo rinkos įtaka yra vienas svarbiausių veiksnų, lemiančių tapatumo krizes tiek būnant vyru, tiek moterimi. Šiame straipsnyje analizuojami ultramodernistinės visuomenės pokyčiai, susiję su darbo rinkos transformacijomis, kaip tai veikia ultramodernistinės visuomenės vyrus ir tėvus. PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: darbas, darbo rinka, tapatumo krizė, tėvystės krizė, vyriškumo krizė, moters darbas, santykis, lyčių lygybė.

Abstract

A man living in an ultramodern society is increasingly questioning the meaning of his own existence, which is closely related to the finding of the answer of his own identity and the understanding of his place in the family and the society. In this process the very important place goes to the question of males self-realization in the labor market and to the way how a woman enters in to the labor market. The relationship between these two protagonists – the man and the woman – and the correlation of that relationship is what brings the man or the father to identity crises. The influence of the labor market is one of the most important factors contributing to identity crises in the sphere of being a male and in the sphere of being a woman. In this article we will analyse the changes of the ultramodern society, which have their connection with the transformations in the labor market and their influence on the men and the fathers of the ultramodern society.

KEY WORDS: job, labor market, identity crisis, parenting crisis, masculinity crisis, female work, relationship, gender equality.

Įvadas

Kad suvoktume, kaip tėvo statusas ir jo perteikiamas savęs suvokimo ir vyriškumo būdas keičia santykius šeimoje bei visuomenėje, svarbu kaip vieną labiausiai postmoderniąją ir ultramoderniąją visuomenę pakeitusių veiksnių analizuoti šiandieninio vyro sąsają su jo dirbamu darbu ir požiūriu į jį. Šio kriterijaus analizė šiandieninėje visuomenėje tampa tiek esmiška, kiek šiandienis (kartu ir praeities) vyras savęs paties suvokimą atranda per saviidentifikavimosi procesą, kuris glaudžiai susijęs su jo profesine veikla, kartais net sudaro esminę vyriškojo tapatumo dalį.

Daugybę amžių patriarchalinis gyvenimo šeimoje modelis reprezentavo tėvą (vyrą) kaip asmenį, kuris aprūpina šeimą ekonominėmis gėrybėmis (angl. *breadwinner, provider*). Turime pripažinti, kad ši idėja postmodernistinėje ir ultramodernistinėje visuomenėje vis dar gaji ne tik Lietuvoje, bet ir daugelyje Europos Sąjungos valstybių. Tad šiandieniam žmogui svarbu ne tik suvokti darbo rinkoje vykstančius procesus, bet ir tai, kaip šie pokyčiai, naujos darbinės sąlygos ir tradicijos, atėjusios kartu su vartotojiška kultūra, pamažu, o gal invaziniu būdu keičia vyro ir šeimos tėvo santykius, kurie paremti jo profesine veikla ir tuo, kaip jis save suvokia naujame, nuolat kintančiame sociokultūriniame kontekste bei geba atlikti jam pagal socialines normas priklausančius / priskirtus vaidmenis ir atitinka savo prigimtinių statusą, glaudžiai susijusį su asmeninio tapatumo klausimu.

Darbo rinka, keisdama darbo sąlygas ir vis labiau susitelkdama ties vienišais, mobiliais, lanksčiais galinčiais dirbti žmonėmis, keičia ir vaidmenis bei statuso suvokimą šeimos gyvenime, asmens lytiškumo suvokimą, prokreacinių pasirinkimų galimybes, kurios pasireiškia šeimos planavimo atidėjimu vėlesniam laikui, kai darbiniai ir karjeros klausimai jau bus išspręsti. Taigi prioritetas teikiamas darbui ir karjerai, o ne tarpasmeniniams santykiams. Suvokus, kad suaugęs žmogus pasiekia savo suvokimo pilnatvę ir patiria vidinį pasitenkinimą, kuris kyla iš savo gyvenimo prasmingumo pajautimo per savirealizaciją šeimoje bei darbe, tampa akivaizdu, jog šios dvi sritys yra vienos pagrindinių, siekiant suvokti šiandieninio vyro vietą visuomenėje ir tai, kaip jis save suvokia šeiminiuose santykiuose, žvelgiant per šią dvejų sričių prizmę.

Tyrimo objektas – darbo rinkos pokyčių įtaka tėviškumo ir vyriškumo suvokimui.

Tyrimo tikslas – aptarti naujų darbo sąlygų nulemtą postmoderniosios ir ultramoderniosios tėvystės suvokimo krizę.

Tyrimo uždaviniai: 1) nustatyti tėvystės statuso krizės veiksnius; 2) ištirti moters, žmonos įtaką vyro, tėvo tapatumo suvokimui transformacijos procese; 3) surasti naują tėvystės ir vyriškumo suvokimo būdą.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros analizė ir sintezė.

1. Glausta tėvystės (kartu ir vyriškumo) patriarchalinio modelio krizės analizė

Sociologijos mokslų atstovai sutaria, kad tėvo, kaip aprūpintojo ekonominėmis gėrybėmis, modelis patyrė rimtą krizę, kai „pirmą kartą garo mašina atliko mechaninį veiksmą, kuris suteikė galimybę organizuoti pramoninę gamybą struktūruojant kapitalistinę įmonę, susidarė įspūdis, kad prasideda nauja era“ (Petrini, 2006, p. 206–207). Viena vertus, atrodo, kad tai didžiulis pasiekimas, kuris leis vyrams nuo šiol taip sunkiai nebedirbti, tiesiog naudotis optimizuotais procesais. Kita vertus, ši optimizacijos procesą lydėjo „daug išorinių, su šeima susijusių veiksnių, pervertinant vertybes ir kriterijus bei kiekvieno šeimos nario santykių modelius“ (Petrini, 2006, p. 224). Pramoninė visuomenė pažeidė tradicinę pusiausvyrą ir pakeitė tėvų vaidmenis.

Modernioje šeimoje bandyta atsikratyti patriarchalinei šeimai ir visuomenei būdingų vaidmenų, tapo akivaizdu, kad tėvai turi ieškoti naujų bendradarbiavimo būdų, kad pasiektų užsibrėžtus tikslus. Elenos Zanfroni teigimu, „šiam kontekste tėvo ir sutuoktinio vaidmuo gerokai pakito, teko prisitaikyti ir kitaip pažvelgti į žmoną, pakeisti ją namų ruošos bei vaikų auklėjimo procesuose, pamažu įsisąmonintas faktas, kad moteris vis labiau pageidaujama socialinėje sistemoje, kur ji kviečiama kaip bendradarbė“ (Zanfroni, 2005, p. 29).

Šiame sociokultūriniame kontekste teko iš naujo įvertinti šeiminius santykius ir vaidmenis, o vyro autoriteto klausimas šeimoje tapo dažnu diskusijų objektu. Taigi šalia tradiciškai suvokto tėvo, kaip autoriteto ir neginčijamo tvarkos šaltinio bei įstatymų leidėjo, vaidmens šeimoje vis labiau plinta masinės kultūros siūlomas

tėvystės modelis. Pastaroji jį pristato kaip eilinį darbininką, pinigų į namus nešėją, nelabai vyrišką arba per daug moterišką. Ir nieko daugiau.

Pasaulyje, kuris pradėjo gyventi industrializacijos ritmu, šeimos tėvas dirba jau ne namuose, jo profesinė veikla vyksta už šeimos ribų. Tad namų aplinkoje jo faktiškai apčiuopiamas buvimas vis menksta, nes visą laiką užurpuoja darbas. Pastebimas tampa ir fizinis jo buvimo namuose trūkumas, ypač vaikų auklėjimo procesuose. Jis tampa asmeniu, iš kurio tikimasi socialinės ir ekonominės sėkmės (plg. Zanfroni, 2005, p. 32). Dėl įtampos darbe ir vis ilgėjančių darbo valandų šeimos tėvas vis labiau tolsta nuo namų ir gyvena nuolat įsitempęs, patirdamas stresą. Dėl nuovargio neberanda jėgų skirti laiko savo šeimos nariams. Esant tokiai situacijai vaikai ieško kompensacijos, tiksliau, automatiškai suveikia psichologinis santykio trūkumo kompensavimo mechanizmas, pasitelkiant jiems prieinamas visuomenines informavimo priemones (angl. *mass media*) arba pasiduodant vadinamajam masių psichologijos poveikiui (plg. Mitscherlich, 1970, p. 184–187). Jaunas individas ima tapatintis su panašiais į save bendraamžiais, nebemato pavyzdžio, kur būtų aiškos moralinės vertybės ir normos, paprastai įgyjamos prigimtinės šeimos terpėje.

Tėvui visiškai pasinėrus į darbo reikalus, santykių lygmeniu tai pradeda kenkti tarpasmeniniams santykiams šeimoje. Taigi „nesibaigiančios darbo dienos nurodomos kaip neigiamas aspektas, nes mažina galimybę būti kartu su savo vaiku ir puoselėti su juo pageidaujamą jausminį santykį“ (Borlini, 2008, p. 170). Galima teigti, kad industrializacijos laikotarpio darbo rinka ne tik pakeitė vyro vaidmenį visuomenėje, bet ir tėvo vaidmenį šeimoje, be to, atsirado poreikis, „keisti partnerių vaidmenis, siekiant koreguoti situaciją šeimoje, (...) ir darbo fragmentiškumą“ (Borlini, 2008, p. 179).

Namų ruošos darbus vyrai vis dar atlieka vangiai ir dažnai, vadovaudamiesi patriarchalinio šeimos modelio reliktais, apsiriboja tuo, kas stereotipiškai laikoma vyriškais darbais. Jie paprastai rūpinasi tuo, kas susiję su technologijomis, namų technine priežiūra, automobiliais ir t. t. Bet vis dažniau pastebimas pasikeitimas vaidmenimis, kaip pastebi F. Crosta, „be abejo, kalbame apie minimalų įsitraukimą, kuris vis dėlto verčia manyti, kad vyrai vis labiau siekia užsikovoti savo vietą namuose, aktyviai įsitraukdami į šeimos valdymo procesus“ (Crosta, 2008, p. 50).

2. Nauji socialiniai reiškiniai ir darbo rinkos poreikiai

U. Beck'as tvirtina, kad darbo rinka veikia kaip vienas pagrindinių mentaliteto ir šiandieninio vyro bei moters santykių keitimosi motyvų. Visa tai kyla iš „prieštaravimo tarp darbo rinkos poreikių ir poros santykių (šėimos, santuokos, tėvystės, motinystės, draugystės). Idealus darbo rinkai tinkamas gyvenimo modelis yra vienišiaus arba vienišės ir būtinai visiškai mobilaus, nesaistomo jokių santykių ar socialinių savosios egzistencijos saitų, besitapatinančio su sparčiai kintančia darbo jėga, lankstaus, mėgstančio pasirodyti ir konkuruoti, dėvinčio dizainerių drabužius, lakiojančio šen ir ten, prireikus lengvai keičiančio namus, atsižvelgiant į paklausą darbo rinkoje“ (Beck, 1996, p. 16). Šiandieninė darbo rinka, be abejo, tėvystę ir motinystę stumia į krizę, lemdama laipsnišką ne tik šeiminio gyvenimo ar jo statuso, vaidmenų, santykių griūtį, bet ir ant kortos statydama visos visuomenės bendrąjį (ir socialinį) gėrį. Mažėjantys demografiniai rodikliai sukels problemų, nes ateityje trūks darbuotojų.

Lyčių lygybė ir kylantys nauji iššūkiai, susiję su darbine tikrove ir socialiniais virsmais, keičia visuomenės veidą. G. Petrini teigimu, „lyčių lygybė išplito nuo kasdienio šeiminio gyvenimo iki profesinio darbo ir kultūrinių bei politinių išipareigojimų, esant pažangiai tendencijai jokio darbo netapatinti kaip tipiškai vyriško ar išskirtinai moteriško. Šie pokyčiai įtvirtinti civiliniame kodekse, kuris taip performulavo šėimos teisę, kad ši atitiktų šių laikų poreikius“ (Petrini, 2006, p. 225).

S. Belardinelli tvirtina, kad neišvengiama viso to pasekmė, kad darbo rinkai diktuojuant sąlygas, „motinos pagaliau bus išsikariavusios tikrąją lygybę, o tėvai pagaliau apvainikuos savo „nenaudingumą“ bendraudami su vaikais“ (Belardinelli, 2007, p. 84). Tad šiandienos vyriškumo situaciją turbūt tiksliausiai apibūdintume kaip sumišusią. Anksčiau, kai vyras savęs, savojo aš ieškodavo tradiciniuose vyriškuose vaidmenyse, buvo tarsi savaime suprantama „trokšti tėvystės ir ugdytis tėvišką rūpestingumą, kaip vieną esminių savojo tapatumo aspektų“ (Crosta, 2008, p. 51). Kartu su tapatumo pokyčiais tėvystė ir motinystė pasikeitė ir daugeliu kitų aspektų, žmonės šiandien renkasi būti tėvais pagal tą naują susiformuotą tapatumo pavyzdį. Drauge su P. Donati galima tvirtinti, kad „buvimas tėvu ar motina jau nebėra savaime suteikta tikrovė, tai jau sąmoningas pasirinkimas, kartais gerai „apmąstytas“, kartais – „impulsyvus“

(Donati, 1999, p. 338). Patirdama šias kultūrinės ir darbinės transformacijas tradicinė visuomenė maišosi su moderniaja, gimdydama pomodernistinę, ultramodernistinę visuomenę – labai sudėtingą ir daugialypę. P. Donati tvirtina, kad tokioje sociokultūrinėje terpėje kitaip apibrėžiama ir šeima. Ji „nebėra „sala“, „ląstelė“, greičiau susipynusi ir daugiadimensė tikrovė, kaip to pasekmė ir tėvų tapatumas tampa daugialypių tapatumu, socialiai konstruojamu, kampuotu, tolimu nuo biologinių aspektų“ (Donati, 1999, p. 339).

Vyro ir tėvo figūra darbo rinkoje patyrė daug pokyčių socialiniu aspektu. Naują situaciją savo straipsnyje išsamiai aptarė M. L. Bosoni, kurio teigimu, „darbo rinka tapo svarbių transformacijų objektu: masinis moterų įžengimas į darbo rinką, sumažėjusi skiriamoji riba tarp vyriškų ir moteriškų užduočių, studijų proceso pailgėjimas bei vėlyvas įsitraukimas į darbo pasaulį, savo ruožtu ir vėlyvas šeimos kūrimas, didesnio lankstumo darbe ir geografinio mobilumo reikalavimas, technologijų paplitimas ir t. t.“ (Bosoni, 2012, p. 202). Prie viso šito prisideda tėvystės ir motinystės atostogų paplitimas – socialinės tikrovės padiktuota būtinybė, nežinia, kiek susijusi su didesniu tėvų ir motinų sąmoningumu. Naujos praktikos lemia nuosaikesnį vaidmenų priėmimą šeiminių gyvenimo viduje. Esama situacija verčia vyrus apsvaistinti įvairias tėvystės dimensijas ir pasirinkti tam tikrus tėvystės modelius, apibrėžiant savo vaidmenį ir statusą, įsivardijant iš savo šeimos atsineštą motiniškumo patirtį bei susikurtą motinystės modelį naujame sociokultūriniame kontekste, su kuriuo lygina savo tėviškumą, kad galėtų jį atskirti nuo motinystės. M. Quilici tvirtina, kad tėvas atranda „erdvę, prie kurių vyras pirmiausia nedrąsiai artėja, pamažu vis labiau aktyvėdamas, kol supranta, kad neužtenka vien *būti* tėvu, galima ir *veikti* kaip tėvui: ne tik susiaurinti save ir įkūnyti autoriteto principą ar aprūpinti ekonomiškai skiriant šeimai išlaikymą (ar kreipiant vaikus būsimų užsiėmimų gyvenime link); tėvystė yra ir praturtinimas, bendras brendimas, džiaugsmas, atradimas. Be to, švelnumas, empatija, fizinis ir protinis artumas, šiluma, kvapas, žvilgsniai, glamonės“ (Quilici, 2010, p. 491).

M. L. Bosoni teigimu, siekiant išvengti utilitaristinės darbo rinkos logikos, kuri veikia vidinį šeimos gyvenimą, reikia permąstyti pačią šeimą, kaip socialinį vienetą, institutą, ir tapti sąmoningesniais savo vaidmens ir statusų klausimu, tų, kuriuos kiekvienas turi atlikti šeimos santykiuose, suvokdamas kiekvieno atlieka-

mo veiksmo svarbą: „Centre turėtų būti šeimos poreikiai ir ištekliai, (...) bei tai, kaip ji priima pokyčių nulemtus iššūkius. Darbo pobūdis ir prasmingumas lemia pasikeitimo procesą: darbo nebereikėtų suvokti kaip instrumento, naudojamo suaugusio žmogaus, kad taptų ekonomiškai nepriklausomu ir kaip priemonės, padedančios rinkai atsinaujinti, darbas yra daug daugiau, jis yra asmeninio realizavimosi instrumentas ir padeda kurti gerovę“ (Bosoni, 2012, p. 218).

I darbą žvelgiant šiame kontekste, jis tampa tik šeimos gerovės siekimo, o ne pagrindiniu gyvenimo tikslu. Žmogus nustoja būti tik darbo rinkos objektas – priešingai, darbo rinka ima jam tarnauti, tenkinti jo poreikius, padeda realizuotis. Šeimos politika, nacionalinės šeimos koncepcijos turėtų palaikyti šeimos gyvenimą. Tik taip tiek vyrams, tiek moterims galima sudaryti galimybę realizuotis darbo rinkoje, jaustis laimingiems ir užtikrinti šeimos gerovę. Siekiant šių tikslų, būtina vengti darbuotojų išnaudojimo, sudaryti sąlygas šeimos nariams būti kartu (pavyzdžiui, neilginti darbo valandų ir t. t.), neatskiriant jų „darbine siena“. Taip darbinė veikla taps socialiniu santykiu, kuris svarbus tiek asmens vystymosi procese, tiek siekiant šeimos gerovės.

3. Tėvystės ir darbinio santykio sąsajos svarba asmeninei savirealizacijai ir savojo tapatumo suvokimui.

Šeimos ir darbo konfliktas

M. L. Bosoni teigimu, „tėvystę vis dėlto reikėtų suvokti santykio su darbu kontekste“ (Bosoni, 2012, p. 218). Savaime suprantama, kad kiekvienas individas interpretuoja darbą, rizikos veiksnius, struktūras, atsižvelgdamas į vertybes, kuriomis gyvena. Tai priklauso nuo asmeninės patirties, kuri atsienešama iš savo prigimtinės šeimos, savo šeimos gyvenimo santykių, viešajame sektoriuje sklindančių nuomonių, stereotipų, politikos, šeimai teikiamų socialinių paslaugų, kurios rodo valstybinių institucijų požiūrį į klausimus, kurie susiję su kasdieniu šeimos gyvenimu. Kalbėdami apie darbo pasaulį, turime pastebėti, kad tėvo vaidmuo vidiniame šeimos gyvenime yra gerokai pakitęs, nes tėvas, būdamas vyru, tapatinasi su tikrojo vyriškumo modeliu, kuris atsiskleidžia per buvimą darbininku, dirbo patirtį. Toks mąstymo būdas dažnai trukdo tinkamai atlikti tėvo vaidmenį šeimoje, iki galo suvokti savo

statusą, priklausantį vyrui pagal prigimtinio gyvenimo šeimoje įstatymą, ar tinkamai bręsti jį prisiimant.

S. Mazzucchelli viename savo straipsnių kelia klausimą, kaip šeimos gyvenimas pasitarnauja darbo rinkai? Jos teigimu, ne tik darbas keičia šeiminius santykius, bet ir šeimos pasirinkimai keičia darbo rinką. Tad natūralu, kad šeima matoma kaip darbo rinkos stabilumo garantija, vieta, kur pasirenkama profesija arba kur jaunas žmogus kreipiamas tam tikros profesijos pasirinkimo link. Šeimoje puoselėjami santykiai tarp skirtingų kartų ir mokomasi šeimos modelius perduoti būsimosioms kartoms, be to, skatinama užimti aktyvią poziciją darbo rinkoje, galiausiai šeima tampa pagrindine darbo kultūros propaguotoja ir t. t. (plg. Mazzucchelli, 2012, p. 102–106).

Tarp šeimos ir darbo kylantis konfliktas (angl. *Work-Family Conflict*) visada bus aktualus ir spręstinas. Kas kartą vienas iš dviejų tėvų yra priverstas dėl darbo mobilumo arba dėl vieno iš tėvų karjeros siekių paaukoti savo profesinę veiklą arba vis iš naujo įvertinti vykdomas veiklas (ir darbines) gavus naują pasiūlymą. „Vieno iš sutuoktinių prioriteto karjerai teikimas gali sužeisti kitą, tai gali tapti rimtu santykių išbandymu“ (Mazzucchelli, 2012, p. 107). Šiandieninė kultūra, be abejo, jau žino, ką reiškia šeima, kurioje dirba abu tėvai, gyvenantys vadinamuoju dviejų dirbančių partnerių (angl. *dual earner partner*) principu. Tačiau daugelis šeimų vis dar stengiasi suderinti šeimos ir darbo poreikius.

Šeima yra pirminis darbo rinkos išteklis, pati veikliausia instancija, padedanti įveikti bedarbystę ir gyvenimo beprasmiškumą, kuris atsiranda nieko neveikiant, skatina išlaikyti darbinius įsipareigojimus. Tuo tarpu darbo rinka nėra palanki šeimoms, trokšta vienišų, mobilių asmenų, kurie neturi jokių šeiminių įsipareigojimų, taigi galinčių dirbti pagal lankstų grafiką ar kitas dažnai kintančias sąlygas. Tokioje situacijoje atsidūręs šeimos tėvas dažnai jaučiasi diskriminuojamas ir verčiamas rinktis, o tas pasirinkimas gali būti nepalankus šeimai ar net nulemti jos iširimą. Mažai savo šeimos gyvenime dalyvaujantis tėvas darbininkas kenkia šeiminiams santykiams, dažnai tai lemia santykius, kurie pagrįsti įvairiais sužeistumais tiek žmonos atžvilgiu, tiek auklėjant vaikus.

G. Rossi nuomone, norint ultramodernistinėje visuomenėje kalbėti apie darbo prasmę, jo įtaką šeiminiams santykiams, neišvengiamai tenka aptarti apmokamo moters darbo atsiradimo klausimą, vis didesnę moterų įsiliejamą į

darbo rinką, lygių galimybių propagavimą, individualizmo paplitimą, apskritai naujų sąlygų visuomenėje susidarymą motinoms, moterims (plg. Rossi, 2012, p. 212). Mokslininkė skiria tris šiandieninės šeimos gyvenimo modelius:

1. Šeima, kurioje abu partneriai dirbą visą darbo laiką (angl. *full-time*).
2. Šeima, kurioje vienas partneris dirba, o kitas – ne.
3. Šeima, kurioje vienas partneris turi darbinių įsipareigojimų visai darbo dienai (angl. *full-time*), o kitas dirba tik dalį darbo laiko (angl. *part-time*) (plg. Rossi, 2012, p. 218).

Dažniausia tėvai dirba visas darbo valandas, taip likdami ištikimi savo, kaip šeimos aprūpintojų ekonominėmis gėrybėmis, statusui. Galima pastebėti, kad šiandieninis šeimos tėvas ir vyras, gyvendamas postmodernistinėje ar ultramodernistinėje epochoje, slėpdamasis už senojo arba, sakytume, tradicinio tėvystės modelio – šeimos aprūpintojo ekonominėmis gėrybėmis statuso (angl. *breadwinner, provvider*), nebetenkina šiuolaikinės šeimos ir visuomenės poreikių. Šio sustabarėjimo ir negebėjimo prisitaikyti poveikis aiškiai matomas įvairiose patologijose, pasireiškiančiose šiandieninėje visuomenėje. G. Rossi teigimu, nors šiandieninė visuomenė sparčiai keičiasi ir vaidmenų pasidalijimas nuolat keičiasi (lyginant su visuomene gyvenusia pagal patriarchalinį šeimos modelį), moterys vis dėlto pirmenybę teikia šeimai, o vyrai – darbui (plg. Rossi, 2012, p. 238).

Analizuojant šiandienines visuomenines transformacijas reikia pamąstyti, kaip keisti vyrų nuostatą ir požiūrį į darbą, kad jis neigiamai neveiktų esminių, fundamentaliųjų sprendimų ir kad pirmoje vietoje visada būtų šeiminis santykis, o ne darbo rinkos poreikiai ar karjera. Kita vertus, išanalizavus įvairių šalių mokslininkų pateiktas išvalgas, galima teigti, kad naujieji, t. y. būsimų kartų, tėvai nori būti atsakingesni ir sąmoningesni, suvokti, kokią vaidmenį jie vaidina, koks yra ir turėtų būti jų statusas šeimoje. Deja, tokių sąmoningumo apraiškų vis dar maža, lyginant jas su esamu neatsakingumu, nulemtu dominuojančios kultūros ir darbo rinkos vykdomos politikos.

4. Naujas moters vaidmuo šiandieninėje visuomenėje

Spartus moterų įsiliejimas į darbo rinką, pradedant Antruoju pasauliniu karu ir baigiant šiomis dienomis, be abejo, yra vienas didžiausių modernios visuomenės pokyčių ir pokyčių apskritai pasaulio istorijoje. Radikalusis feminizmas, apmokamo moters darbo skatinimas pakeitė šeimos veidą, atvėrė erdvę naujiems šeiminiams santykiams ir vaidmenims, kurie patriarchalinėje šeimoje sistemoje buvo gana aiškūs – vyriški arba moteriški. Po XX amžiaus septintojo dešimtmečio vykusios seksualinės revoliucijos, atsiranda naujas moters gyvenimo modelis, labai artimas tam, pagal kurį gyvena vyrai. Kalbame apie „moterų dalyvavimą darbo rinkoje, kurios pagrindinės charakteristikos yra pakitusios, jų įsitraukimą ir išlikimo darbo rinkoje būdus: į darbo rinką įsiliejama daug vėliau, sudarytos sąlygos įgyti aukštesnį išsilavinimą ir darbas nebe limituojamas (iki santuokos ar iki vaikų gimimo), siekiama jame pasilikti kuo ilgiau, iki pat pensijos“ (Crosta, 2008, p. 37).

Debatai apie lygias teises, galimybes sudarė tinkamas sąlygas moterims būti vis labiau matomoms ir vis labiau įsiliėti į viešąjį sektorių, žinoma, rimtai vertinant savo darbinę patirtį ir paverčiant ją viena esminių savojo tapatumo dedamųjų bei viso gyvenimo projektu. Galima teigti, kad moteris šiandieninių socialinių transformacijų kontekste prisiėmė svarbiausio veikėjo vaidmenį – spręsdamos ne tik darbinius, bet ir demografinius, socialinius ir kultūrinius klausimus (plg. Crosta, 2008, p. 38). Moteris atsiskleidė ir kaip tų sparčių pokyčių autorė ir kaip savotiška auka tiek šeiminiuose vaidmenyse, tiek prokreaciniuose klausimuose, tiek ugdymo sferoje, tiek daugelyje kitų. „Moterys inicijuoja prokreacinius pokyčius tiek, kiek palaiko įvairius judėjimus ir ideologijas, kurios nukreiptos ginti jų teises, šiam procesui būdinga tam tikra vidinė logika. Savo ruožtu jos tampa aukomis, nes įtraukiamos į egzistuojantį „sisteminį“ sukurį, kuris dažnai, be siekiamo gėrio, lemia ir blogį“ (Donati, 1999, 340). Moteriškasis elementas lyg ir netenka savo pirminės, prigimtinės prasmės.

5. X kartos kilmė ir naujasis moters tapatumas

1964 metais laikraščio „Woman's Own“ darytoje apklausoje pirmą kartą pavartota *X kartos* (angl. *generation X*) sąvoka. Taip vadinamos moterys, gimusios tarp 1965 ir 1978 metų, kurios, nors ir susituokusios ar gyvena su partneriu, neturi vaikų. Po seksualinės revoliucijos moterys pasinaudojo proga mokytis, studijuoti ir siekti karjeros. Maždaug pusė X kartos moterų, gyvenančių Jungtinėse Amerikos Valstijose ir Anglijoje, neturi vaikų, nors savo gyvenimo kelionę dalijasi su vyru.

Pakitęs moters tapatumas pakeitė ne tik jos, bet ir vyro gyvenimą: „Tradiciškai mama buvo namų šeimininkė ir prisiimdavo pareigą rūpintis bei auklėti vaikus, rūpindavosi kasdieniu šeimos gyvenimu, tuo tarpu darbininkas tėvas, šeimos maitintojas (*breadwinner*), buvo atsakingas už šeimos ekonominę, politinę ir socialinę integraciją. Moterų skaičiaus apmokamoje darbo rinkoje didėjimas privertė tuo suabejoti“ (Crosta, 2008, p. 38). Šiandien apmokamas darbas vis dar išlieka vyrų ir tėvų prerogatyva, bet daugelyje šeimų, ypač tose, kur moterys uždirba daugiau, vyrams tenka priimti iššūkį ieškoti savojo tapatumo, nes nebėra pagrindiniai, atsakingi už šeimos ekonominę gerovę.

Stebint namų ruošos sritį ir išpareigojimus namų aplinkoje, galima tvirtinti, kad moteris vis dar tebesirūpina daugeliu namų ruošos darbų, taigi jos veika namuose ir darbe, kurios pobūdis labai skirtingas, jai yra dvigubas krūvis (plg. Crosta, 2008, p. 40). Apskritai europiečių visuomenėje dominuoja tokia kultūrinė nuostata, kad namų ruošą labiau užsiima moterys, tuo tarpu apmokamų darbų paprastai imasi vyrai. Nors vis dar gajūs tradicinės šeimos stereotipai ir išpareigojimų dalijimasis pagal lytį, palaikant tradicinius vyrų ir moterų vaidmenis, vis dažniau pastebimas dalijimasis namų ruošos darbais ir apmokamo darbo derinimas, ypač jaunose šeimose ir porose. Šeiminėje terpėje moterys skatinamos demonstruoti savo moteriškumą, kuris pasireiškia rūpinimusi namais. Tuo tarpu vyrai skatinami vystyti technologinius, matematinius gebėjimus, taip susiaurindami erdvę, rezervuotą kitiems šeiminiams išpareigojimams. Vakarietiškoji kultūra ir Europos Sąjungos teisė skatina vaidmenų perskirstymą šeiminiame gyvenime (plg. Crosta, 2008, p. 43). Čia ir glūdi šiandieninės visuomenės šeimos vaidmenų krizės šaknys, nes paskiri individai nebepajėgia suprasti, kokį vaidmenį ar statusą prisiimti, kad atras-

tum savąjį tapatumą, kuris suvokiamas prigimtinėje šeimoje, kuri formuoja ir yra formuojama pasitelkus visuomenės informavimo priemones, mokyklą, universitetą, šeimos politiką, ideologijas ir t. t.

Po 1968 metų ištikusios tėvystės krizės moters statusas įgavo daug didesnę reikšmę – jos tapo ir motinomis, ir darbuotojomis, darbininkėmis. Socialinis moters vaidmens pasikeitimas išprovokavo tėvo, t. y. vyro, kaip šeimos aprūpintojo ekonominėmis gėrybėmis, statuso eliminavimą. Kontracepcija, gimstamumo kontrolė, dirbtinis apvaisinimas ne tik keičia šeiminius vaidmenis ir statusą, bet ir siūlo galimybę, esant naujam moters modeliui, gyvybės klausimus traktuoti ne kaip natūralius ir biologinius procesus, o kaip visuotinės dominuojančios kultūros pasirinkimus, technologinių galimybių rezultata. Europoje kasmet mažėja gimstamumo rodikliai dėl to, kad moteris yra įtraukta į šį išsilaisvinimo procesą (feminizmo kelią), „išsilaisvinimo“ iš moteriškojo subjektyvumo, kylančio iš prokreacinio proceso, iš moters prigimties. Dalyvaujame tad moters susvetimėjimo procese, nes ji praranda savąjį tapatumą, nebesuvokia, kas tokia yra ir koks jos gyvenimo tikslas.

Siekdami išlaikyti deramą korektiškumą, turime pažymėti, kad ne visos moterys šiandien eina tuo keliu, kurį brėžia feministinės ar kitos idėjos. Be abejo, šiandieninė kultūra feministinių ir kitų XX amžiaus idėjų bei ideologijų veikiamą gerokai pasikeitė, bet šioje situacijoje reikėtų konstatuoti, kad įvairios taisyklės ir vakarietiškosios civilizacijos lūkesčiai dažnai moteriai primetami be jos pačios sutikimo. A. Mitscherlich'as jau septintajame dešimtmetyje pastebėjo, kad socialiniai santykių pokyčiai lemia daugybę nesusipratimų motinos ir vaiko pirminiuose santykiuose, taigi ir konfliktus, kurie prieštarauja prigimtiniams motinystės aspektams. Kalbame apie egoizmo apraiškas, narcisizmą ir t. t.: „Moters vaidmens idealizavimas veikiant grupių tabu rodo, motinos ir vaiko santykis, siekiant išsaugoti rūšį, užtikrintas griežtomis socialinėmis normomis ir kaip dažnai šių saugumo priemonių nepakanka (...). Be abejo, vykstantys socialiniai procesai kuria atstumą tarp motinos ir vaiko. Kalbame ne tik tai apie didėjančią moters įsitraukimą į apmokamą darbą ar apie gyvenimo lygio kėlimą. Moters darbas nebekyla iš besąlygiškos būtinybės pragyventi, labiau iš noro įgyti aukštesnį socialinį statusą, kuris nustatomas, atsižvelgiant į prestižą užtikrinantį vartojamų gėrybių turėjimą“ (Mitscherlich, 1970, p. 74).

Motina, į kurią nukreipti visi vaiko poreikiai, jaučiasi spaudžiama įvairių reikalavimų, nusivilia savo vaiku ir dažnai, išsekusi po darbo, ant jo išsilieja. Nebe pajėgia jo adekvačiai auklėti, o dažnu atveju tampa kliuviniu vaiko raidos procese. Taigi: „Turėti vaikų reiškia nutraukti asmeninę veiklą, o tai neigiamai veikia šeimos finansinę padėtį ir lemia motinos didesnę priklausymą nuo ekonominės gerovės. Ji netenka pasirinkimo teisės (laisvo laiko ir vartojimo galimybės), kas yra pagrindinė mūsų visuomenės tendencija, o naują santykį ima jausti kaip labai sunkų ir dažniausia neteisingą pasiaukojimą. Vaikas lengvai tampa objektu, ant kurio ji išlieja savo nusivylimą. Tokio motinos ir vaiko santykio pašlijimo, kuris glaudžiai susijęs su šiandieninės mūsų visuomenės evoliucija, idealizuojant motinos figūrą, kuri ištis dažnai yra nekantri, irzli, netolerantiška ir jaučiasi skausmingai pančiojama savo įsipareigojimų, neigimas, žinoma, nepalengvina gyvenimo nei motinoms, nei vaikams“ (Mitscherlich, 1970, p. 74–75).

Akivaizdu, kad krizės visuomenė motiną idealizuoja, kad paslėptų visuomenės pokyčių poreikį. Visuomenė jau ir taip yra pakitusi ir nuolat keičiasi. G. Petrini tvirtina, kad: „Asmeninės savirealizacijos perspektyva pakeitė moters, kaip namų karalienės, suvokimą ir sudarė galimybę moterims dirbti. Tai gerokai padidino šeimos pajamas ir vartojimo galimybes, kartu sumažino laiką, kurį moteris skirdavo namų ruošai ir vaikų auklėjimui“ (Petrini, 2006, p. 226).

Minėjome, kad moters įsiliejimas į darbo rinką lėmė ir vyro vaidmens šeimoje bei visuomenėje pasikeitimą. Ši transformacija vyksta dėl to, kad moteris dėl įgytų gebėjimų ir kompetencijų užima vis svarbesnę vietą visuomenėje ir darbo rinkoje. Įgijusi ekonominę laisvę, moteris įgijo ir vartojimo autonomiją, nukreiptą į savo, namų ir šeimos poreikius. Anot G. Petrini, tokios vakarietiškosios visuomenės transformacijos tvirtina atskleidė situaciją, kai „moteris įsiliejo į darbo pasaulį ir socialinį gyvenimą prisiimdama nuo seno tik vyrams priskiriamus modelius, o vyras – priešingai, į namų ruošos procesus tokiu pačiu pajėgumu neįsitraukė, taigi galima stebėti mažesnę jo įsitraukimą į vaidmenis, tradiciškai priskiriamus moterims“ (Petrini, 2006, p. 226; plg. Crosta, 2008, p. 51).

G. Petrini primena, kad mažų atlyginimų politika pastūmėjo moteris įsilieti į darbo rinką, nes šeimai, kurioje dirba tik tėvas, nebeįmanoma pragyventi be abiejų sutuoktinių ekonominio indėlio, net ir tuo atveju, jie moterų ir vyrų atlyginimai vis dar skiriasi.

Didėja šeimų, kuriose tik vienas iš tėvų augina vaikus, skaičius. Paprastai po skyrybų ar susiklosčius kitoms aplinkybėms motina viena lieka auginti vaikus. Viskuo besirūpindama viena pati „prisiima didesnę atsakomybę išlaikyti ir išauklėti vaikus, kartu yra priversta tvarkyti ir valdyti namus, taip dvigubai daugiau dirbdama“ (Petrini, 2006, p. 226). Net jeigu feminizmo idėja siekė lyčių lygybės, matome, kad iš tikrųjų šis judėjimas pasiekė kažką visiškai priešingo, užkraudamas ant moterų (motinų) pečių dvigubą našą. Žinoma, tai lėmė ir šeiminių – tiek tėvų tarpusavio, tiek tėvų ir vaikų – santykių pokyčius. Vieni vaikai įgijo, arba bando įgyti daugiau atsakomybių, kiti – priešingai, nenori prisiimti jokios atsakomybės. Taikomas lankstus metodas, ignoruojant modelius, kurie remiasi autoritetu ir disciplina. Santykius bandoma puoselėti laikantis dialogo ir tolerancijos principo, patalpinant vaikus etinio ir religinio pliuralizmo terpėje (plg. Petrini, 2006, p. 227).

Anksčiau moterys dirbdavo vadinamajame trečiajame sektoriuje, kur karjeros galimybės buvo išties menkos, tuo tarpu dabar jų socialinė situacija yra pakitusi, žinoma, pasikeitė ir jos vieta šeimos gyvenime (plg. Sartori, 2009, p. 83–134). Naujas šeimos ir visuomenės procesų planavimas paskatino užsibrėžti naujus atskirų individų poreikius. Visa ši transformacija, tie socialiniai pokyčiai bei mechanizmai tapo integralia socialinės politikos dalimi. Moteris tampa mobilia, prireikus ji gali lengvai ir greitai persikelti. Tokia aplinka nepalanki šeiminiams santykiams. Galima tvirtinti, kad moteris atsidūrė situacijoje, kurioje vienu metu tampa ir varotojimo kultūros protagoniste, ir pririštąja prie šeiminio gyvenimo. Taigi ji atlieka dvigubą vaidmenį: darbininkė savo namų aplinkoje ir darbininkė už namų sienų.

Išvados

M. L. Bosoni tvirtina, kad vaidmenų šeimoje ir darbo rinkoje transformacija paskatino visuomenę „pradėti vadovautis idėja, kad moterų ėjimo į darbą pavyzdžiu pamažu turėtų pasekti ir vyrai, laipsniškai įsigyvendami namų erdvėje ir dalyvaudami vaikų auklėjimo procesuose“ (Bosoni, 2012, p. 201). Šiuos socialinius pokyčius skatinantys procesai, naujos eros įsigalėjimas leidžia mums kalbėti apie naujuosius tėvus, postmodernistinę, ultramoderniąją tėvystę, kuri vis labiau tolsta nuo tradicinio autoritarinio tėvo modelio (patriarchalinio), pagal kurį jis savo tapatumą išreiškėdavo kaip šeimos aprūpintojas ekonominėmis gėrybėmis.

XIX amžiaus Lietuvoje ir pirmojoje XX amžiaus pusėje moteris dirbti galėjo tik tuo atveju, jei buvo neištekėjusi. Patriarchalinėje sistemoje susituokusi moteris turėdavo imtis tradicinio vaidmens, tai yra auklėti vaikus ir rūpintis namų ruoša.

Šiandien, kai beveik nebereikia fizinės jėgos, išaugo darbo vietų, kur gali dirbti moterys, skaičius. Galimybė mokytis ir studijuoti sudarė moteriai lygias galimybes su vyrais. Atkaklumas, išradingumas, savarankiškumas yra charakteristikos, kurių pageidaujama ir iš vyrų, ir iš moterų. Todėl tėvai auklėja savo vaikus beveik nebeskirdami berniukų ir mergaičių, vis mažiau dėmesio kreipdami į lytiškumo pagrįstus stereotipus. Moterų ir vyrų vaidmuo vienodėja, nes vienas vis dažniau turi pakeisti kitą. Skirtingumas įstatymų lygmeniu ir realiaame gyvenime sumažėjo, išplitus feminizmo judėjimui. Moteris vartoja kontraceptines priemones, kad galėtų dirbti ir nebegalvoti apie atsakomybę, tenkančią jai gimus vaikui. Daugelis moterų renkasi turėti vaikų, negyvendamos kartu su biologiniu tėvu. Galima tvirtinti, kad tėvo vaidmens ir statuso suvokimo pokytis nulemtas moters vaidmens, šeiminio santykio struktūros, naujos politikos šeiminio gyvenimo klausimais pokyčių, moterims atsiradus naujų darbo galimybių, ir pagrįstas naujais ultramodernistinės visuomenės poros santykiais.

Šiandieninį tėvą ir vyrą, kuris ieško savęs naujuose poros santykiuose, darbo rinka dar labiau supainioja, orientuodama jį į vienišo mobilaus žmogaus gyvenimą, paversdama jį prokreacinių atsakomybių ir galimybių neturinčiu žmogumi, išbarsčiusį savojo aš suvokimą. Taigi darbo rinka pirmenybę teikia karjerai, o ne tarpasmeniniams santykiams, taigi iš esmės trukdo vyrui atrasti savo vietą kasdienybėje, būti tėvu, vyru ir jaustis laimingam, realizuotis kasdienybėje ir šeiminiuose santykiuose. Taigi šiandieninis vyras išties išgyvena tapatumo krizę, kurios galimi sprendiniai priklauso ne tik nuo jo asmeniškai ir jo šeimos narių, bet ir nuo visos visuomenės bei valstybės požiūrio, indėlio ir pastangų.

Literatūra

- Petrini, G. (2006). Mutamenti nella società e mutamenti nella famiglia. *Anthropotes*, Nr. 22 (1), p. 205–235.
- Zanfroni, E. (2005). *Educare alla paternità, tra ruoli di vita e trasformazioni familiari*. Brescia: Editrice La Scuola.

- Mitscherlich, A. (1970). *Verso una società senza padre*. Milano: Feltrinelli.
- Borlini, B. (2008). Padri flessibili. Stili di paternità e relazioni di genere nelle coppie di lavoratori atipici. In F. Zajczyk, E. Ruspini (eds.). *Nuovi padri? Mutamenti della paternità in Italia e in Europa*. Milano: Baldini Castoldi Dalai, p. 155–182.
- Crosta, F. (2008). Donne e uomini tra lavoro e vita familiare. In F. Zajczyk, E. Ruspini (eds.). *Nuovi padri? Mutamenti della paternità in Italia e in Europa*. Milano: Baldini Castoldi Dalai, p. 37–52.
- Beck, U. (1996). *Il normale caos dell'amore*. Torino: Bollati Boringhieri.
- Belardinelli, S. (2007). *Bioetica tra natura e cultura*. Siena: Edizioni Cantagalli.
- Donati, P. (1999). *Manuale di sociologia della famiglia*. Roma, Bari: Editori Laterza.
- Bosoni, M. L. (2012). Identità maschile, paternità e lavoro. In G. Rossi, D. Bramanti (eds.). *La famiglia come intreccio di relazioni*. Milano: Vita e pensiero, p. 197–224.
- Quilici, M. (2010). *Storia della paternità, Dal pater familias al mammo*. Roma: Fazi Editore.
- Mazzucchelli, S. (2012). Come la famiglia sostiene il mondo del lavoro? In P. Donati (ed.). *Famiglia risorsa della società*. Bologna: Il Mulino, p. 97–120.
- Rossi, G. (2012). La relazione famiglia-lavoro, quale conciliazione? In P. Donati (ed.). *Famiglia risorsa della società*. Bologna: Il Mulino, p. 211–242.
- Sartori, F. (2009). *Differenze e disuguaglianze di genere*. Bologna: Il Mulino.

WORK AS ONE OF THE BASIC FACTORS THAT CHANGES THE RELATIONSHIP OF BEING A MAN OR A FATHER IN FRONT OF SOCIETY AND IN THE FAMILY. THE ROLE OF THE ENTRANCE OF WOMAN TO THE LABOR MARKET

Andrius Vaitkevičius

Summary

A man living in an ultramodern society is increasingly questioning the meaning of his own existence, which is closely related to the finding of the answer of his own identity and the understanding of his place in the family and the society. In this process the very important place goes to the question of males self-realization in the labor market and to the way how a woman enters in to the labor market. The relationship between these two protagon-

nists – the man and the woman – and the correlation of that relationship is what brings the man or the father to identity crises accompanied with the crisis of the whole society.

The old model of patriarchal father has vanished with the industrial revolution and when the new mechanisms have permitted to do the same job not only for a man, but also for a woman. So, the labor market has contributed to identity crises. Because there was born the need to divide the roles of being a man or being a woman, once established and the gender roles and now not anymore. As well in the public life, as well in the everyday family life. The work part time, the possibility to earn more than a man for a woman – these and many others are the reasons, that bring a man, especially one who has his identity formed as a breadwinner to crisis.

We have analysed some changes of the ultramodern society, that have their foundations and the connection with the transformations in the labor market and their influence on the men and the fathers identity in the ultramodern society. And we have declared that the man and the father of today in crisis, needs not only to seek the solutions by his own, but also needs the help of his family members, and also the adequate attitude and the contribution of society and the state.